

LES VILES MEDIEVALS: FRANQUESES I MALS USOS¹

ROSA LLUCH BRAMON
Universitat de Barcelona

RESUM

En aquest treball s'explica com els habitants de Banyoles van aconseguir alliberar-se dels mals usos i com a diversos nuclis urbans, tot i la llibertat que suposadament oferien a llurs habitants, hi havia remences i s'exigien pagaments derivats de la servitud. A més, s'analitzen quins són els mals usos cobrats per una senyoria feudal i quins són els que més s'alliberen a les cartes de població i franquícia rebudes per les viles i ciutats catalanes medievals. La conclusió és que els menys exigits són els més eximits.

PARAULES CLAU

Llibertat, servitud, ciutats, cartes de poblament, remences, mals usos.

Medieval towns: Freedom and bad usages

ABSTRACT

This work analyzes how the inhabitants of Banyoles achieved personal freedom to the bad customs. It also explains that, although Catalan towns offered freedom to their population, there were remences and some of these urban serfs had to pay seigniorial impositions to their lords. The work also deals with the levies derived from servitude charged by a feudal rural lordship and explains the bad customs that were more often condoned in the population charters. The conclusion is that the bad customs less required were the more exempted.

KEY WORDS

Freedom, serfdom, towns, population charters, *remences*, bad usages.

UN CAS PARADIGMÀTIC: BANYOLES

L'anomenada *Carta Municipal de Banyoles* de l'any 1303 tracta en els seus disset capítols de molts aspectes diferents de la vida d'aquesta vila gironina, com ara l'elecció dels jurats i consellers, la utilització del segell del comú, la gestió de les taules veïnals, les captures i els empresonaments, les taules de venda pública, les expropiacions, la utilització de les mesures per part dels habitants de la vila, l'embargament de robes i armes, el comiat dels masovers insolvents i la senyoria damunt els veïns de la vila, entre d'altres. Aquesta carta va ser el resultat d'un arbi-

1. Aquest article s'ha escrit en el marc del projecte de recerca HUM 2005-04731.

tratge acordat després de tot un seguit de conflictes —que s'allargaven des de feia anys— entre l'abat del monestir i els representants de la vila que, entre altres coses, pretenien tenir representació pròpia en l'administració dels afers municipals.

Des de mitjan segle XIII s'havien produït diverses desavinences entre la vila i la seva senyoria, és a dir, el monestir benedictí de Sant Esteve, en un conflicte clarament feudal. En aquest context de malentesos, el rei Jaume I havia promès, l'any 1253, als habitants de la vila banyolina que els protegiria davant de qualsevol abús o arbitrarietat injusta que la senyoria pogués cometre en contra seu (Constans, 1987, p. 340). La vila de Banyoles ja destacava llavors per la seva activitat econòmica i com a centre tèxtil i, com remarca Víctor Hurtado, «els forts lligams feudals esdevenien moltes vegades incompatibles amb la pròspera activitat artesana i mercantil» (Hurtado, 2007, p. 74).

Tradicionalment, s'ha considerat que la sentència arbitral de 1303 és la carta fundacional del municipi de Banyoles. De fet, l'abat explicita que els habitants de la vila conformen una universitat i que des de llavors «podrien expressar la seva voluntat de forma unitària». Al principi del text, es reconeix que els veïns que representen els interessos de la vila són síndics o procuradors de la universitat i que actuen en nom seu. Per tot plegat, es pot concloure que «el laude de 1303 significa l'acta de naixement del municipi de Banyoles i del seu consell» (Turull i Bueno, 2003, p. 13).

Les diferències hagudes entre l'abat i el monestir benedictí de Sant Esteve i els habitants de la vila (controvèrsies produïdes inicialment i sobretot sobre l'elecció dels jurats i consellers) són similars i estan en la mateixa tònica que conflictes semblants entre altres senyories feudals i les viles sotmeses a la seva jurisdicció que perseguien la seva autonomia. Així les coses, «l'episodi de Banyoles d'abril de 1303 representa un autèntic paradigma del que succeïa en altres localitats del Principat sotmeses a jurisdiccions senyorials» (Turull i Bueno, 2003, p. 11). Sovint, el cas de Banyoles i la carta de 1303 s'han considerat un exemple de la lluita i la consecució de les llibertats dels municipis catalans.

Aquesta carta va posar fi, si més no temporalment, a totes les disputes que s'havien anat produint entre «les aspiracions de llibertat i seguretat per part d'una creixent petita burgesia artesanal i mercadera i la defensa d'uns drets seculars i d'uns interessos econòmics gens menyspreables per part del monestir» (Hurtado, 2007, p. 75), tot i que, com veurem, no trigarien gaire a tornar-se a produir. A més a més, el contingut de la Carta Municipal de 1303 va regular la vida municipal banyolina i l'administració municipal com a ens independent del monestir de Sant Esteve durant quatre-cents anys (Sabaté, 2000*b*, p. 365). Amb tot, i com diu Víctor Farías, «la qüestió municipal és a la carta de 1303 la qüestió més rellevant, però no l'única» (Farías, 2003, p. 7).

La meua intenció és fixar-me en aquesta sentència arbitral de 1303 —però només com a exemple— perquè també em sembla paradigmàtica pel que fa a les franqueses que ofereix als habitants de la vila, és a dir, a les qüestions relatives a la llibertat

de les persones que vivien en aquell moment i des de llavors a la vila de Banyoles. El capítol XVI de la carta del 1303 tracta sobre la «senyoria damunt els veïns de la vila». El seu contingut és molt clar: «Tot home que portés un any o més de residència amb casa oberta a la vila no podria escollir com a senyor seu cap altre veí de la vila, sinó que, a causa del dit veïnatge, quedaria sota el domini i la salvaguarda de l'abat i el monestir, sens privar per això els cavallers o els altres senyors del dret que tenien, per un altre títol diferent de l'esmentat domicili, sobre llurs homes propis». És a dir, que totes aquelles persones que residissin des de feia més d'un any allà no dependrien de cap altre senyor que no fos l'abat banyolí a menys que des d'abans ja en depenguessin.

El fet que des de l'anomenada *Carta de Banyoles* els habitants de la vila no poguessin tenir cap altre senyor que no fos l'abat llevat que ja en tinguessin un altre abans, era una situació ben habitual en aquell temps. El que fa el monestir de Banyoles és impedir que cap habitant de la vila depengui d'algun altre domini que no sigui el seu, però lògicament ha de respectar les situacions que es troba, és a dir, si alguns dels pobladors de la vila eren propis d'una altra senyoria, ho seguien essent tot i la seva residència actual. En el fons, això era el que la Constitució «En les terres o lochs» de 1283 (aquella que per molts historiadors va legalitzar l'exigència i el pagament de la redempció a Catalunya) preveia: que el rei no acceptés que en els seus dominis hi visquessin homes i dones de remença que fossin originaris de llocs on era costum redimir-se i dels que no s'haguessin redimit abans d'instal·lar-se en els nous (To, 2000a, p. 150-152). Amb aquesta llei, els estaments privilegiats pretenien —i van aconseguir— el compromís del rei per tal que els remences no poguessin beneficiar-se dels privilegis de les ciutats i viles reials ni tampoc, per extensió, de les d'altres ciutats i viles; així, cadascú a casa seva seria respectat pels altres. En el mateix sentit, el mateix Lluís To ha presentat diversos acords entre diverses senyories per tal que no acceptessin persones no lliures dins les seves viles o senyories (To, 2000b, p. 857-860).

Uns anys abans de la promulgació de la Carta Municipal, el 30 de setembre de l'any 1263, l'abat Guillem del monestir de Sant Esteve havia atorgat als habitants de Banyoles una sèrie de franqueses tot assenyalant, però, els límits del terme afranquit, i ratificant també les disposicions reials anteriors (Font i Rius, 1969, p. 455-459; Solé i Peláez, 1984; Constans, 1987, p. 361-365). Entre aquestes franqueses hi havia la de tres dels anomenats *mals usos* als quals estaven sotmesos els remences catalans: la cugúcia, la intestia i l'eixorquia. En la concessió s'especifica que es volia evitar que els banyolins marxessin a viure a altres llocs i al mateix temps s'indica que amb aquesta mesura es podria estimular l'arribada de nous pobladors: «quod si dicta villa a predictis servitutibus relevetur, plures homines in eandem se venient populare». A banda d'això, també es justifica l'afranquiment perquè les «servitutes sunt plurimum hodie» i perquè, a més a més, es volia equiparar la situació dels banyolins a la dels habitants de la majoria de les viles reials del bisbat de Girona que ja eren exemptes dels mals usos.

En el document es deixa repetida constància que la decisió de la concessió de les franqueses s'ha pres entre l'abat i els monjos del monestir, «post longum et magnum inter nos diu et pluries habitum tractatum et deliberationem». Com a receptors de la concessió i en la transacció, hi apareixen cinc veïns de la vila banyolina que, pel que sembla, eren els que havien participat en les gestions prèvies a l'atorgament de les franqueses.

Ara bé, les franqueses s'atorguen a canvi del pagament de 6.700 sous de Barcelona. Cal pensar que els banyolins van treure partit de l'endeutament del monestir per aconseguir més parcel·les de llibertat a canvi de diners, tal com feien altres viles catalanes en aquell temps. Aquest detall és fonamental: el monestir estava molt endeutat i així es reconeix clarament en el document, en què s'afirma que el monestir té problemes econòmics, que deu molts préstecs amb els seus corresponents interessos i que per això concedeix franqueses a canvi d'una considerable suma de diners, que són lliurats directament a uns jueus. Tampoc no podem oblidar, com ja he dit, que ja feia molts anys, des de mitjan segle XIII, que els habitants de la vila s'anaven enfrontant amb els monjos per molt diversos motius, però lligats sobretot amb la dependència feudal dels primers envers els segons.

Per tant, des de l'any 1263, el monestir de Sant Esteve no podia exigir als banyolins el pagament dels mals usos de la intestia, l'eixorquia i la cugúcia. A més, Pere, com a primogènit i lloctinent del rei Jaume I, pocs anys després, el 7 de setembre de 1271, va concedir un privilegi a la vila i el monestir de Banyoles, en el qual confirmava totes les llibertats fins llavors concedides i aclaria quins eren els drets jurisdiccionals de la senyoria del monestir i també sobre quines propietats els podia exercir (Constans, 1987, p. 389).

Tanmateix i malgrat el contingut dels pactes precedents i de la Carta Municipal de 1303, els habitants de la vila de Banyoles i la universitat que els representava van tornar a enfrontar-se amb l'abat i el monestir des de la dècada de 1330 per qüestions relatives a la llibertat personal dels banyolins. El 14 de maig de 1332, per exemple, els jurats banyolins van queixar-se del comportament de l'abat Vallespirans, que els tractava com a homes propis i solius seus i per això els exigia que li prestessin homenatge de fidelitat. En la seva defensa, els jurats al·legaven que els banyolins eren lliures i que per això no havien de prestar els homenatges requerits per l'abat. A més, els representants dels habitants al·legaven que darrere d'aquesta exigència d'homenatges el que de veritat buscava l'abat era, tot i el contingut de la Carta Municipal de 1303 i de la venda de les franqueses de 1263, sotmetre'ls de nou als mals usos i tractar-los de nou com a serfs o persones adscrites i sotmeses a la servitud (Constans, 1989, p. 128-132).

L'any següent, el 18 de maig de 1333, el rei Alfons el Benigne va posicionar-se en favor de l'abat tot declarant que la universitat i els particulars de la vila de Banyoles eren homes propis de l'abat i del monestir com a domiciliats sota el seu alou i

que com a homes propis li havien de prestar l'homenatge en rigor *ore et manibus comendatum*, segons els costums de Barcelona i generals de Catalunya (Constans, 1989, p. 138-139). Sembla que aquest reconeixement per part del monarca de la subjecció dels habitants de Banyoles al monestir va provocar que aquells que van poder marxessin de Banyoles i es traslladessin a Girona, Besalú o a altres poblacions properes (Sabaté, 2000*b*, p. 370).

Jaume Vicens Vives utilitzava el cas banyolí per exemplificar els repetits intents de les senyories feudals de mantenir els seus interessos econòmics i, a més, ampliar-los «injustificadamente, por la confusión entre el homenaje personal y las servidumbres» que, a parer seu, era una de les vies utilitzades per tal d'evitar la redempció definitiva dels pagesos. Sustentava —com els banyolins de llavors— que darrere de l'exigència de la prestació de l'homenatge s'amagava la intenció de tornar-los a sotmetre a la servitud, amb tot el que això comportava. En la seva opinió, aquesta sospita es veia confirmada pel contingut del conveni que van pactar el monestir amb la vila i que va acabar amb aquest conflicte l'any 1335 (Vicens Vives, 1978, p. 33).

Aquesta nova concòrdia que va acabar amb aquelles «discòrdies i plets» es va convenir l'any 1335 i va ser acordada amb la intercessió, de nou, de la cort reial (Constans, 1989, p. 146-151). En aquesta, l'abat Ramon reconeix que molts homes de la vila, sobretot els més rics, havien marxat i havien canviat llur domicili, de manera que havien contribuït a despoblar Banyoles tot perjudicant el monestir perquè les rendes que percebia havien minvat. Així les coses, l'abat Ramon i els monjos del monestir, volent aconseguir que els que havien marxat tornessin i, a més, que si fos possible anessin a viure a Banyoles nous pobladors, van concordar i compondre amigablement amb la universitat de la vila una concòrdia o transacció amb diversos capítols.

El seu contingut és molt clar. Des de llavors els habitants de Banyoles podrien marxar-ne ells mateixos o canviar lliurement de domicili. L'abat i el monestir asseguren, també, que els habitants de Banyoles no hauran de pagar ni la remença —tot i que fan constar que feia temps que no en cobraven cap—, ni la intestia, ni l'eixorquia ni la cugúcia —dels quals no diuen si fa temps que en cobren o no—, així com tampoc quèsties, toltes, forces, rapinyes ni cap servei forçat, i aquesta vegada no havien de compensar econòmicament el monestir pel seu enfranquiment. Això sí, quedaven exclosos d'aquesta exempció els habitants d'alguns masos i bordes de la vila de Banyoles. A partir del pacte de 1335, l'única exigència que podria fer el monestir a la vila és la d'una mula valorada en 27 lliures i 10 sous per cada nova elecció d'abat. Tanmateix, però, tots els habitants de Banyoles havien de prestar homenatge a l'abat i al monestir quan així fossin requerits. L'infant Pere va confirmar poc després el contingut de la transacció entre el monestir i la vila de Banyoles.

Així doncs, la no-subjecció als mals usos de la intestia, l'eixorquia, la cugúcia i la redempció de persones, així com la llibertat de moviment dels habitants de Banyoles, estava garantida —una vegada més, tot i que aquest cop sense haver de pagar una compensació econòmica— des de llavors i en endavant per aquesta concòrdia de 1335.

REMENCES A VILES I CIUTATS

Semblantment, moltes de les cartes de franquesa, de població o privilegis concedides pels reis o diferents senyors a bona part de les viles catalanes medievals reconeixien la llibertat dels seus habitants i el dret a transportar el seu domicili lliurement, tal com feia la carta de Banyoles de 1335. La majoria garantia que les persones que hi habitessin veurien respectada la seva llibertat personal. Però què hem d'entendre per llibertat personal? Doncs, exactament això, que les persones que viuen en aquestes viles eren jurídicament lliures i que, en conseqüència, podien disposar lliurement de les seves persones i dels seus béns. Això implicava directament, tal com es desprèn de la documentació coetània, que no estaven sotmesos als anomenats ja llavors *mals usos* i, per tant, no els havien de pagar quan pertocava.

La legislació catalana anava pel mateix camí. Es tractava d'oferir exempcions i garanties de llibertat als pobladors de les viles o ciutats que, d'aquesta manera, es diferenciaven clarament dels habitants del camp i de les senyories feudals, en una clara dicotomia llibertat/servitud. Diferents lleis, disposicions, costums i, fins i tot, privilegis reials asseguraven que si qualsevol persona —també els jurídicament no lliures— aconseguia passar més d'un any i un dia en una ciutat o vila privilegiada, encara que aquesta no fos de domini reial, esdevindria immediatament lliure. És a dir, s'alliberaria del vincle servil que el lligava tant a una terra concreta com al senyor directe d'aquesta, sense la necessitat d'haver hagut de comprar prèviament la seva redempció. Ara bé, la lletra petita deia que com a ciutadà no podria ser reclamat pel senyor de la senyoria de la qual fos oriünd, llevat que li hagués prestat homenatge amb anterioritat al seu trasllat de domicili o que abans del termini establert hagués estat reclamat pel seu senyor. Aquest és el cas, per exemple, de les ciutats de Barcelona i de Girona (Lluch, 2005, p. 371-377).

Malgrat totes aquestes teories, la documentació mostra clarament que, a la pràctica, viure en una vila o ciutat sense deixar de ser remença de la senyoria feudal originària era ben possible. Així ho mostra, per exemple i pel que fa a la mateixa Banyoles, el cas d'un home anomenat Ramon Arnau que, tot i que vivia a Banyoles, era originari d'un mas remença de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona. L'any 1329, aquesta institució li va exigir que li prestés l'homenatge com a home propi que era perquè encara que ell vivia a Banyoles, on era paraire i clergue tonsurat, el seu pare, Ramon Arnau era rústec i amansat i home propi i soliu de l'Almoina; i així ho va ser durant tota la seva vida. Per això, va ser condemnat a reconèixer que ell també era propi de la mateixa institució que el seu pare (Lluch, 1999, p. 170-171).

D'exemples com aquest, n'hi ha moltíssims, fins i tot de reclamacions judicials de remences ben instal·lats des de feia més d'una generació a Barcelona, tot i que el senyor feudal coneixia amb prou exactitud el seu domicili actual. Un cas d'aquesta mena seria el presentat per Miquel Golobardes: l'any 1335, va morir un home que era originari del terme de Lluçà però que feia deu anys que havia abandonat el seu mas d'origen. Davant d'aquesta circumstància, el seu fill, que estava fent d'aprenent de sastre a Barcelona, va rebre la visita del procurador de la pabordia de Santa Maria de Lillet amb un notari i testimonis exigint-li que tornés a habitar el mas, deixat deu anys abans pel seu pare. No sembla que durant aquells deu anys la senyoria hagués requerit ni al pare ni al fill que tornessin al mas ni tampoc que li fos difícil localitzar-lo tot i el temps transcorregut (Golobardes, 1973, p. 178).

En qualsevol cas, i al meu entendre, una de les demostracions més clares que a les viles i ciutats medievals catalanes podia haver-hi i hi havia persones jurídicament no lliures és que una de les preguntes que es feien per tal d'aconseguir la carta de ciutadania qüestionava precisament aquesta possible pertinença a la servitud i sobre si, en cas de ser remença, s'havia estat requerit per la seva senyoria d'origen. El consell de la ciutat interrogava aquell que volia ser ciutadà i també veïns, coneguts i amics sobre diverses qüestions, com ara si l'aspirant tenia domicili o si tenia feina, per assegurar-se que reunia les condicions necessàries per obtenir la ciutadania. Així es desprèn, per exemple, del cas exhumat per Teresa Vinyoles de Gabriel Covaner, que havia estat home propi de la pabordia de Lloret. L'any 1414, en demanar la ciutadania a Barcelona, el consell de la ciutat va interrogar diverses persones sobre la seva idoneïtat. A la pregunta de si era home de remença, una dels testimonis respon que no ho sap però que creu que deu estar redimit i ja no ho era perquè, si no fos així, el paborde de Lloret l'hauria reclamat; d'altres es limiten a dir que no ho saben i una darrera interrogada és més explícita i respon que s'havia redimit i que havia sentit diverses vegades al mateix Gabriel Covaner que era lliure i «que no ha senyor del món, sinó Déu e lo senyor rey». A més, en el document que recull la informació es consigna que el paborde del castell de Lloret havia firmat la definició a canvi de 44 sous (Vinyoles, 1996, p. 32-35).

Un altre d'aquests interrogatoris fets pels consellers barcelonins ens mostra que, en certa manera, sí que es podia fugir de la senyoria d'origen. L'any 1409, Salvador Ros, un paleta originari de Pineda, va demanar ser ciutadà de Barcelona. La seva situació d'ençà de la seva arribada a la ciutat havia millorat molt, si més no així ho mostra el fet que estava promès amb la filla del mestre d'obres que li havia ensenyat l'ofici. Sembla que era una persona afable i oberta perquè tots els informants que responen les preguntes dels consellers en parlen bé. A la pregunta de «si sap o ha hoyt dir que sia lo dit Salvador hom de remença», alguns testimonis responen que han sentit a dir que ho «era d'en Vilanova, senyor de la casa de Pineda», però, com diu Teresa Vinyoles, aquest detall «sembla no importar massa ni a aquest ni als veïns».

Un dels testimonis va més enllà i explica que ha sentit a dir que Salvador Ros havia anat a Pineda a un casament i que el seu senyor el va voler arrestar, però que ell en va poder marxar. A més, aquest i altres testimonis aclareixen que no saben si el seu senyor l'havia requerit mai abans, cosa que fa pensar a Vinyoles que, en cas que hagués estat així, «els consellers haurien tingut problemes per donar-li la ciutadania» (Vinyoles, 1983, p. 106). Ara bé, el que no sabem és com es va resoldre aquesta demanda, tot i que se'm fa difícil creure que els consellers, sabent com sabien que l'aspirant a ciutadà era de remença i sabent fins i tot de quina senyoria n'era, l'hi donessin sense més, entre altres raons perquè devien voler evitar tenir problemes amb la senyoria d'origen. Em sembla més plausible creure que a Salvador Ros li hauria sortit més fàcil redimir-se i recomençar així la nova vida a ciutat.

Per altra banda, i tot i que sovint se segueix afirmant el contrari, no hi ha dubte que a les viles i ciutats que pertanyien al domini reial, els mals usos seguien essent-hi ben presents. De fet, en paraules de Gaspar Feliu, «els comtes i els comtes-reis exigien els mals usos com un senyor feudal més» (Feliu, 2001, p. 225). Com deia Maria Teresa Ferrer Mallol ja fa molts anys, «les servituds persisteixen en els masos del domini reial durant el regnat de Martí l'Humà (i també abans)» (Ferrer i Mallol, 1970-1971). Xavier Soldevila, en les seves recerques sobre Torroella de Montgrí, ha exhumat diversos exemples continguts als registres notariais d'aquesta vila reial que consignen enfranquiments de remences concedits pel rei o pels seus representants en nom seu (Soldevila, 1999, p. 92-123). En aquest sentit, cal afegir que, com diu Lluís To, els reis no tenien una política gaire diferent de la dels altres senyors feudals catalans i acceptaven de bon grat els diners provinents de les redempcions dels seus homes. Tot i que, com segueix assenyalant, l'actitud de la monarquia davant les redempcions s'hauria de matisar tenint en compte que els reis eren, sobretot, senyors de ciutats (To, 2000*b*, p. 852-853).

Tot plegat fa que no puguem mantenir l'afirmació que totes les persones que vivien a les viles i ciutats medievals catalanes eren lliures mentre que moltes de les que vivien al camp no ho eren. Tanmateix, com afirma Mireille Mousnier referint-se al Llenguadoc, «à ville comme les villages n'ont pas rendu libres ceux qui portaient les lourdes chaînes de la servitude, mais ils ont protégé leurs serfs et cette protection même ont permis progressivement d'échapper à leur dépendance initiale» (Mousnier, 2000, p. 939).

ELS MALS USOS

A la Catalunya medieval allò que a primer cop d'ull diferenciava més les persones lliures de les que no ho eren era que les darreres estaven sotmeses als mals usos. Precisament això és el que distingia els lliures dels serfs perquè, com diu Paul Freedman, «a la baixa edat mitjana, els mals usos arribaren a tenir la força suficient

per implicar un estatus servil tant als ulls del pagès com del senyor» (Freedman, 1993, p. 128). Per això, els remences, que eren els que hi estaven sotmesos, van focalitzar bona part de les seves reclamacions davant llurs senyors feudals en l'abolició i desaparició d'aquests mals usos. Així ho fan constar, per exemple, en el Projecte de Concòrdia de l'any 1462, quan demanen als senyors que deixin d'aplicar-los perquè «a ells molt poca utilitat e es gran suiugatio als dits pagesos e a ells molt odios».

Els mals usos eren, com el seu mateix nom indica, uns abusos o mals costums que els senyors feudals havien anat imposant i exigint a les persones sotmeses a la servitud, i que a Catalunya rebien el nom de *remences*. En general, els historiadors estem d'acord —perquè així ho creien també aquells que hi estaven sotmesos, tal com demostren tant la Concòrdia de 1462 com la Sentència Arbitral de Guadalupe de 1486— que per mals usos s'entenien sis exigències diferents. Ara bé, els remences també havien de satisfer tota una altra sèrie de reconeixements i pagaments a les senyories a les quals estaven lligats, com ara la flassada del cap de casa, el didatge dels fills del senyor, el pa de cans, els polls d'astor, alguns dels quals ens és difícil assegurar amb rotunditat a què equivalien o si de veritat totes les senyories feudals els exigien o no. Vegem, tot seguit i per separat, quins eren els sis mals usos que s'exigien als remences catalans.

La firma d'espoli o d'esponsalici forçada obligava el titular del mas a assegurar sobre el mas i/o terres i béns del seu senyor directe com a mínim la meitat del dot que rebia el seu cònjuge en casar-se, si aquest no era remença de la mateixa senyoria. Així doncs, el pagès garantia amb les seves propietats el dot rebut d'una persona pròpia d'una altra senyoria feudal. Per aquesta garantia o assegurança el senyor rebia un pagament com a lluïsmo, el qual, segons els *Costums de Girona*, equivalia a 2 sous per cada lliura del valor de la quantitat assegurada.

La redempció de persones o remença pròpiament dita consistia en la compra de la pròpia llibertat per tal de poder abandonar el domini d'origen renunciant —això sí i sobretot perquè d'això es tractava— a tots els drets que poguessin tenir sobre les seves terres. S'alliberaven tant de la terra o mas com del seu senyor, de manera que, un cop havien pagat la remença, ja no podien tornar a habitar ni a treballar la terra de la qual s'acabaven de deslliurar. Segons els *Costums de Girona*, la llibertat de les noies que es volien casar (anomenades *verges*) costava 2 sous i 8 diners, mentre que la de la resta de dones (vídues, pubilles, etc.) i la dels homes també equivalia, com en els casos anteriors, a la tercera part dels seus béns mobles.

La intestia i l'eixorquia sancionaven, de fet, els hereus del remença mort. L'eixorquia permetia que el senyor es quedés amb una tercera part dels béns mobles del pagès que moria sense fills hàbils per heretar-los i, per tant, moria eixorc. Al seu torn, la intestia gravava la mort del pagès que moria sense haver deixat testament per escrit, per la qual cosa també s'havia de pagar una tercera part dels béns

mobles del difunt. S'aplicava a tots els remences, tant si eren els tinents del mas com si no ho eren i tant si eren homes com dones.

L'àrsia era el mal ús que castigava el pagès a qui, per negligència o per descuit, se li haguessin cremat part o la totalitat de les seves terres i mas. Per aquesta crema, que perjudicava els interessos o ingressos de la senyoria, el pagès li havia de pagar l'equivalent a una tercera part dels seus béns mobles. Ara bé, val a dir que, pràcticament, no trobem mai l'àrsia documentada com a exigència a la pràctica, sinó només com un dels mals usos que es podien cobrar. Fa gairebé un segle Piskorski va publicar un document de l'any 1380 segons el qual Guillem Ponç, representant de l'abat i del monestir de Sant Miquel de Cuixà, havia presentat una demanda contra un vassall perquè un incendi havia destruït diverses construccions del seu mas. El monestir li reclamava el pagament d'una tercera part dels seus béns mobles com a pagament de l'àrsia que li pertocava, però el pagès va al·legar que tant ell com la resta d'habitants de la seva vila eren exempts de l'exigència de l'àrsia i el jutge va acabar donant la raó al demandat (Piskorski, 1929, p. 30-31).

Finalment, la cugúcia castigava la dona del remença que hagués comès adulteri sempre que aquest es pogués demostrar; però diferenciava la participació, o no, del marit en l'assumpte, i en funció d'aquesta participació es pagava el rescabament econòmic a la senyoria i al marit. Com en el cas de l'àrsia, tampoc no trobem documentades prestacions a la pràctica d'aquest mal ús. J. Serra Vilaró va publicar fa molts anys el cas de Ramon Bralda, casat i veí de la parròquia de Gomsèn. L'any 1374, el senyor de Gomsèn li va exigir el pagament de 60 sous pel dret de cugúcia perquè l'acusava d'haver tingut un fill amb una dona casada. El cas va arribar davant del jutge de Mataplana perquè Bralda al·legava que no estava obligat de pagar la cugúcia per tal com tots els pobladors del seu poble eren lliures, francs i immunes de pagar cugúcia i altres servituds, tal com els ho havia atorgat l'any 1278 la senyora Blanca d'Urg. El jutge, coneixent el contingut de la carta de franqueses i havent escoltat els jurats que van assegurar que mai no s'havia aplicat una cugúcia a cap poblador, va absoldre el demandat del pagament dels 60 sous (Serra, 1947, p. 350-351).

Al seu torn, J. Soler i Jiménez ha aportat dues altres referències a l'exigència del pagament de la cugúcia a la Pobla de Santa Pau. L'any 1308 el procurador del baró de Santa Pau va demanar la tercera part dels seus béns a un dels seus habitants a qui acusava d'haver comès adulteri amb una veïna de la parròquia de Sant Esteve de Llèmena, tot afirmant que el costum del castell de Finestres castigava l'adulteri d'aquesta manera. L'any 1313, el baró va tornar a exigir una compensació per cugúcia a un sastre que havia abandonat casa seva i la seva dona i havia tingut un fill amb una altra. Aquest sastre va intentar evitar el pagament afirmant que era franc, però el baró no ho va acceptar perquè no feia residència efectiva a la Pobla de Santa Pau (Soler, 2008, p. 61-62).

Ara bé, cal recordar que, segons els reculls de costums i els juristes, la cugúcia penalitza l'adulteri de les dones casades i que llurs marits tenien dret a rebre també una compensació econòmica en funció de la seva participació en l'afer. Per contra, els exemples anteriors s'exigeixen a homes adúlter, de manera que potser seria més apropiat pensar que responen a un càstig senyorial davant un comportament considerat no adequat i a la possibilitat de treure'n un profit econòmic, i no pas a una aplicació d'aquest mal ús, tot i que ho volguessin justificar així.

Darrerament, Xavier Puigvert ha localitzat l'exigència d'un pagament de cugúcia —ara sí— a una dona acusada d'adúltera. L'1 de desembre de 1397, Francesc de Vilar, procurador en el comtat d'Osona i el vescomtat de Bas en nom de Bernat IV de Cabrera, va rebre d'Elisenda, esposa de Ramon de Roanell, de la parròquia de Joanetes, 3 florins d'or de l'Aragó. Ella havia estat trobada «culpable de mantenir relacions sexuals amb Jaume de Coma-Rabera —segurament un veí, atès que residia a la mateixa parròquia—, les quals s'havien posat de manifest amb la concepció d'un fill i una filla, amb força probabilitat una bessonada si prenem al peu de la lletra el singular que s'utilitza en la descripció i que indica una sola transgressió». El mateix X. Puigvert recalca que és l'únic cas que es coneix d'aplicació de cugúcia al vescomtat de Bas i a les senyories veïnes. Afegeix que «aquest cas de càstig de la cugúcia sembla que té molt a veure amb la trajectòria personal del procurador de Bas que protagonitza el fet». Aquest procurador era un membre de l'Església que «va mostrar un zel especial contra aquelles conductes que devia considerar pecaminoses, des de la perspectiva moral, i lesives als interessos senyorials, des del punt de vista econòmic» (Puigvert, 2008 i en premsa).

Amb tot, i malgrat els casos suara ressenyats, el cert és que l'àrsia i la cugúcia ni tan sols són reconeguts a la major part dels homenatges que prestaven els remences a llurs senyories feudals. En aquests reconeixements de domini o homenatges —o homenatges de boca i mans, els quals, de totes totes, volien evitar els habitants de Banyoles des de 1330—, la persona que els prestava reconeixia la seva adscripció a la senyoria que el rebia, és a dir, s'entrava o es confirmava així la pertinença a la servitud.

Al meu entendre, la intenció dels homenatges servils és clara i indubtable: deixar constància del lligam del remença al mas o a la terra (lligam recent o d'origen, especificant-ne el motiu o no) i, per tant, al titular de la terra i de la senyoria. El prestador es compromet, a més, que el lligam es perpetuï en els fills nascuts i en els que poden néixer des de llavors. A la gran majoria d'aquests actes, el serf renuncia específicament a la possibilitat de marxar del mas (si hi vivia en aquell moment) i/o d'anar a viure i instal·lar-se a cap vila, ni a cap castell, ni a cap altre lloc privilegiat. És a dir, renuncia a beneficiar-se de les exempcions que podien oferir-li les ciutats, castells i altres llocs amb privilegis. Després de la prestació de l'homenatge, l'home o dona eren considerats i tractats com a remences i, per tant, com a serfs o persones

jurídicament no lliures, i com a tals havien de pagar els mals usos quan pertoqués, tot i que aquests no solen aparèixer en els documents. Així les coses, s'entén perfectament que els habitants de Banyoles des de 1330 volguessin evitar els homenatges que els exigia l'abat del monestir i que pledegessin amb ell per aquest motiu, perquè, com deia Vicens, no era difícil imaginar que l'abat els acabaria tornant a exigir els mals usos quan ho cregués convenient.

ELS MALS USOS COBRATS PER UNA SENYORIA RURAL

Vegem ara què passa en un senyoria feudal concreta, és a dir, com es tradueixen aquestes definicions teòriques dels mals usos en aplicacions pràctiques en un mateix domini senyorial. Em centraré en el cas de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona, que és, sense cap mena de dubte, representativa del que succeïa a la diòcesi gironina. Els pabordes d'aquesta institució benèfica portaven uns llibres de comptes en els quals inscrivien totes les despeses i tots els ingressos; entre aquests, hi ha consignats els pagaments pels mals usos que exigien a la majoritària població remença del domini. L'Almoina va rebre, entre els anys 1300 i 1457, 1.258 dels homenatges o reconeixements, és a dir, que en aquests 150 anys més de 1.200 persones van reconèixer ser pròpies de l'Almoina i indirectament van reconèixer estar sotmeses als mals usos.

L'Almoina va cobrar 424 vegades en concepte de firma d'espoli forçada entre els anys 1331 i 1452. Però cal dir que, en contra del que afirmaven les disposicions legals i els *Costums*, no els van pagar només els seus homes propis, sinó també alguns altres que, sense cap mena de dubte, estaven adscrits en altres senyories però que tenien alguna possessió per l'Almoina de Girona. Entre 1331 i 1458, la mateixa institució va concedir la llibertat a 557 persones, persones que, en voler abandonar el domini d'origen voluntàriament, van haver de redimir-se abans de la seva senyoria. El nombre d'aquestes sortides volgudes contrasta amb el cobrament per part de l'Almoina, entre aquestes mateixes dates, de només 105 intesties i eixorquies: fins a l'any 1445 va ingressar diners en concepte de 23 intesties, fins al 1458 per 68 eixorquies i, fins al 1406, per 14 intesties i/o eixorquies.

Crec que val la pena subratllar que, malgrat la variada riquesa del contingut dels llibres de comptes dels pabordes de l'Almoina de Girona, no hi ha cap testimoni del cobrament de l'àrsia ni de la cugúcia, i que tampoc no surten esmentades a la gran majoria d'homenatges servils que va rebre. En conseqüència, sembla que l'aplicació d'ambdós mals usos tampoc no era habitual a l'Almoina, i això —sumat a la manca de casos exhumats fins ara de diversos dominis i territoris— em fa pensar que aquesta conclusió és ampliable, ara com ara, a la resta de senyories amb població remença.

Així doncs, l'exemple del domini rural de l'Almoina ens mostra que, durant els segles XIV i XV, el mal ús més exigít, i amb diferència, va ser la redempció de persones (557 casos). Tot darrere, figuren els cobraments en concepte de firma d'espoli

forçada (424 casos) i, a molta distància, hi ha els pagaments deguts per intestia i/o eixorquia (105 casos, però cal dir que 22 estan consignats al manual de comptes de 1348-1349, immediatament posterior a l'arribada de la pesta negra a terres gironines). Pot sobtar la poca presència d'aquests dos mals usos, sobretot si tenim present que gravaven la mort. Tot i que no tenim índexs de mortalitat de l'època medieval, no sembla haver-hi cap mena de dubte que serien bastant elevats i especialment massius i inesperats en conjuntures difícils com ho van ser alguns períodes dels segles XIV i XV. A banda d'això, és fàcil pensar que, si més no en teoria, la intestia era fàcilment evitable: bastava a deixar un testament per escrit en què es designés el nou hereu i la resta de disposicions volgudes. Tenint aquestes reflexions presents, les dades anteriors encara són més significatives. Durant els segles XIV i XV, l'Almoina de Girona va cobrar moltes redempcions, algunes firmes d'espòli, molt poques intesties i eixorquies i cap ni una àrsia ni cugúcia (Lluch, 2005).

LES CARTES DE FRANQUESA I ELS MALS USOS

L'any 1969 el professor Font i Rius va publicar més de 400 de les cartes de població i franquícia rebudes per diverses viles i ciutats del principat de Catalunya des del segle IX fins al XV (Font i Rius, 1969 i 1983). Aquestes cartes contenen els privilegis que els senyors atorgaven a les comunitats, sobretot urbanes, per tal d'impulsar, estimular, afavorir i/o estabilitzar el seu poblament. Entre els privilegis i exempcions concedits, n'hi havia de tota mena: exempció de peatges, d'impostos de trànsit i de lleudes, d'host i cavalcada, de quèsties, toltes, forces, llibertat per construir cases i conrear terres, per poder celebrar mercats o fires, que hi passessin camins; així mateix, algunes d'aquestes cartes eximien d'alguns mals usos i concedien llibertat de moviment, entre d'altres. En aquest context, les franqueses, en termes jurídics, implicaven que els seus receptors eren lliures, immunes i francs de certes servituds i certs usos. Normalment, els senyors expliquen als documents el motiu que els porta a oferir determinades franqueses: millorar la vila, fer una gràcia especial als seus habitants, atraure més pobladors, fer la vila i la vida més atractiva, etc.

Així, per exemple, quan el 15 d'octubre de 1248, l'abat Pere del monestir de Sant Pere de Camprodon va concedir als habitants d'aquesta vila tota una sèrie de privilegis i exempcions, ho va justificar assegurant que pretenia posar fi i contenir la deserció dels habitants que eren vassalls seus cap a la vila que el rei havia fundat feia poc a Miralles (la Ral). Amb aquest objectiu tan clar els concedeix diverses franqueses i, entre elles, els eximeix del pagament d'intestia, de cugúcia, d'eixorquia, de les firmes d'espòli forçades i de la redempció de persones. Tot i aquesta carta d'exempció, la marxa d'habitants es va mantenir i per això l'abat va reclamar formalment al rei al·legant que la predita fundació afectava negativament els drets del monestir (Font i Rius, 1983, p. 138). Un cas similar hem vist amb la venda de llibertats feta per l'abat de Sant Esteve de Banyoles el 1263, en què també s'especifica que es

pretén evitar que els banyolins anessin a viure a altres llocs reials i/o privilegiats. Val a dir que, pel mateix preu, s'intentava estimular l'arribada de nous pobladors.

D'altres vegades, els senyors reconeixen que volen millorar o fer més fàcil la vida dels seus vassalls. Quan Jaume el Conqueridor concedeix una carta de franqueses a la vila de Terrassa, el 19 de desembre de 1228, aclareix que ho fa amb la intenció expressa d'alleujar el pes dels deures i l'opressió sobre els seus habitants. Poc després, el 20 de març de 1235, el mateix rei Jaume va atorgar una carta de franqueses als veïns presents i futurs d'Igualada, tot explicant que era conscient de les pobreses i misèries que fins llavors havien patit i, a més, que volia estimular el creixement de la població. Com explica Font i Rius, molts dels senyors de les viles i ciutats de la Catalunya Vella es veien impel·lits a atorgar franqueses per tal de millorar el poblament, amb el no dissimulat objectiu d'evitar una temuda despoblació davant del creixent moviment d'alliberament dels arrelats mals usos en l'àmbit de la Catalunya septentrional o de les viles properes geogràficament i de fundació reial (Font i Rius, 1983, p. 227, 412).

Els mals usos apareixen en moltes de les cartes de població i franquícia rebudes per diferents viles i ciutats catalanes. Sovint els senyors que els eximeixen es justifiquen tot assegurant que els troben injustos, odiosos, ominosos o, sobretot, perjudicials per a llurs interessos mateixos. Aquest és el cas, per exemple, de la carta atorgada, el 6 de gener de 1336, als habitants de la vila d'Amer per l'abat del monestir de Santa Maria, amb el consens del monestir i els monjos. Tot i que aquesta concessió va ser feta com a resultat d'una concòrdia després d'un arbitratge entre el monestir i la universitat de la vila i aquest detall pot fer pensar que hi havia hagut una demanda inicial dels veïns (Font i Rius, 1983, p. 515). A la carta es deixa clar que la llibertat personal afavoreix el poblament de la vila i que la servitud dels seus habitants no fa més que provocar el seu despoblament i dificultar, a més, que hi vagin nous pobladors a viure. Per aquestes raons, els habitants d'Amer estaran exempts, des de llavors, de l'exigència d'intesties, eixorquies i de la redempció personal.

La carta atorgada el 24 d'octubre de 1450 per Galceran de Pinós, senyor de Pinós i Mataplana, per tal d'augmentar el poblament de la vila de Gironella, és molt més clara i explícita en aquest sentit. Els habitants de Gironella eren, fins llavors, «homines proprios, solidos, quitios, amansatos, bordatos et affocatos ac de redemptione personarum». Entre les franqueses que van rebre —tot i que a canvi havien de lliurar al senyor un plat d'argent— se'ls va eximir perpètuament de l'exigència dels sis mals usos als quals estaven sotmesos els remences catalans, a més d'«omnium et singulorum aliorum malorum usium que dici vel nominari possunt». El senyor de Pinós explica que els seus vassalls així li ho havien demanat humilment i afegia, a més, que ho feia perquè considerava que les súpriques eren molt justes per tal com «ipsi mali usi sint multum odiosi». Ara bé, l'exempció dels mals usos només afectava els habitants de la vila i el castell de Gironella, i en quedaven exclosos els homes

propis i solius que el mateix senyor tenia en altres llocs dels seus dominis (cal pensar que no li devien semblar tan odiosos, llavors!). Val a dir, que aquesta és l'única carta de les publicades per Font i Rius en què s'eximeixen la totalitat dels mals usos als quals estaven sotmesos els remences, és a dir, els sis que va anul·lar la Sentència Arbitral de Guadalupe, no gaire més tard.

Només poc més de 60 de les 400 cartes publicades per Josep Maria Font i Rius eximeixen d'algun dels mals usos, entre altres exempcions; alguna, com ara la concedida entre 1131 i 1162 per Ramon Berenguer IV als habitants de Barcelona, eximia dels mals usos, però sense especificar si tots o només alguns. La gran majoria alliberaven els receptors del pagament d'intesties, eixorquies i cugúcies: en concret 22, la immensa majoria del segle XIII. Entre els atorgants hi ha tota mena de senyors: el comte d'Urgell, l'any 1113, va eximir d'aquests tres mals usos als habitants d'Agramunt, i un altre comte d'Urgell va fer el mateix amb els habitants d'Àger el 1228; el 1208, la senyora de Martorell, a canvi de la compensació de 1.200 diners, va alliberar els habitants de la vila dels mateixos mals usos. Al seu torn, el rei Jaume el Conqueridor va atorgar les mateixes exempcions a diverses viles i ciutats: Terrassa, el 1228; Igualada, el 1235; Puigcerdà, Bellver de Cerdanya i Vilafranca de Conflent, el 1243; Sant Martí Sesgueioles, el 1245, i Figueres, el 1267. El mateix van fer l'abat de Poblet, el 1225 a Juncosa i el 1231, a Verdú (a canvi del pagament anual de 120 masmudines censuals de bon or) o l'abat de Banyoles, el 1263, com ja hem vist.

Per altra banda, 4 cartes més eximeixen també d'intesties, eixorquies i de cugúcies, però sobre aquest darrer mal ús estipulen que, en lloc d'un pagament econòmic, els adúlter hauran de rebre un càstig, semblantment a com s'havia establert en la carta de població de Lleida, l'any 1150: aquests són els casos de Sarreal (1180), Vilagrassa (1185), Cotlliure (1207) i Balaguer (1211). A Sant Joan de les Abadesses, l'abat del monestir del mateix lloc els va eximir, l'any 1243, d'intesties, eixorquies i de cugúcies i, a més, els va reconèixer que podien casar les filles on volguessin sense haver de menester la seva llicència.

Altres cartes de població o franquesa perdonen amb condicions les intesties i les eixorquies perquè regulen com s'han de repartir els béns dels difunts en aquestes circumstàncies; així succeeix, per exemple, a Sant Feliu de Guíxols, el 1181, o a Sant Llorenç de Salanca, el 1213. La carta de Balaguer de 1174 eximeix d'eixorquia i estableix que hi haurà càstig per als adúlter i també com s'hauran de repartir els béns dels intestats. L'abat de Ripoll va donar franqueses als habitants de Tossa de Mar, el 1187, sobre la cugúcia, tot i que en preveia un càstig, i la intestia. La carta rebuda pels habitants de Berga abans de 1256 enfranchia els habitants que hi residissin des de feia més d'un any de l'eixorquia i de la intestia. Cas especial, també, el constitueix la carta rebuda pels habitants de Vilanova de la Barca, el 1212, concedida pel preceptor de Gardeny i Corbins i procurador de Corbins. Se'ls eximeix dels tres mals usos de la intestia, l'eixorquia i la cugúcia, però s'estipula el repartiment

dels béns dels difunts intestats i/o eixorcs i s'estableix que hi haurà càstig per als adúlterers. Els habitants de Verdú van rebre una carta de franqueses de Berenguera de Cervera, el 18 de setembre de 1184, en la qual se'ls eximia de l'eixorquia i se'ls permetia disposar lliurement de llurs béns amb la condició que fortifiquessin la vila i traslladessin llurs domicilis al voltant del castell.

En diverses concessions de franqueses, els senyors eximien d'altres mals usos, tot i que, com ja he dit, només a Gironella, el 1450, es van condonar els sis. De fet, això fou quan els conflictes entre els remences i els senyors feudals ja havien començat en diversos llocs, a banda que set anys més tard hi ha les darreres exigències per prestacions de mals usos (Lluch, 2005, p. 389-408). El rei Jaume el Conqueridor va concedir als habitants de Caldes i Llagostera, l'any 1241, l'exempció de la cugúcia, l'eixorquia i la redempció de persones (Mallorquí, 2007, p. 501). La carta atorgada pel batlle de Pere el Cerimoniós a la vila de Palamós el 1279 eximia llurs pobladors d'intestia, eixorquia, cugúcia, firma d'espoli i de redempció de persones, però no d'àrsia. El mateix passa a Camprodon el 1248, com ja hem vist. El 1297, Ramon d'Urg, senyor de Mataplana, va concedir als habitants de la Pobla de Lillet l'exempció d'intestia, eixorquia, cugúcia, àrsia i de redempció de persones, però no de la firma d'espoli. Per contra, els habitants de Torroella de Montgrí, el 1237, van aconseguir no haver de pagar per l'obligació del dot, però només això. Semblantment, els vescomtes de Cabrera van eximir els habitants de Blanes del pagament de la cugúcia, l'any 1260; per contra, el 1327, alliberaven els habitants de Calella del pagament de la intestia, l'eixorquia, la cugúcia i la redempció (Mallorquí, 2007, p. 501).

El 1144, els habitants de les parròquies de Sant Pere d'Osor, Santa Creu d'Horta i Sant Daniel de Maifrè van compensar el comte Ramon Berenguer IV per quedar eximits de cugúcies i per poder pagar, des de llavors, 2 sous per la redempció de les donzelles. Des de 1267, els habitants de Cervelló tampoc no havien de pagar ni la intestia ni l'eixorquia ni la cugúcia, així com tampoc la redempció personal. I el mateix va concedir el mestre templer d'Aragó i Catalunya als habitants de Puig-reig, el 1281. El senyor de Santa Pau va eximir els habitants de la Cellera, l'any 1300, de la intestia, l'eixorquia i la cugúcia, i va establir que els homes pagarien 20 sous per la seva llibertat i les dones vídues, 10 (Soler, 2008). Al seu torn, el comte de Foix i vescomte de Castellbò va concedir a la vila d'Organyà, pels volts de 1233, l'alliberament de la intestia, l'eixorquia i la cugúcia i, a més, la redempció de persones «que se'n puxen anar poblar en altra terra». El 1373, el senyor del castell de Palafolls va perdonar els pobladors de Vilanova de Palafolls del pagament de l'eixorquia i la intestia, i va establir que cap dona hauria de pagar més de 2 sous i 8 diners per la seva llibertat i cap home més de 10 sous. La redempció personal també és perdonada als habitants de Bagà des de l'any 1234, a més del fet que es regula el repartiment dels béns dels intestats.

PER CONCLoure

Recapitem. La gran majoria d'aquestes cartes publicades per Font i Rius i atorgades tant pels mateixos reis, com per comtes, senyors laics o membres de l'Església, ofereixen als seus habitants l'exempció de la intestia, l'eixorquia i/o la cugúcia. De fet, Font i Rius es refereix en diverses ocasions a l'alliberament d'aquestes tres exigències com «los más característicos», «los tres más típicos», «los tres malos usos más habituales» o «los tres clásicos malos usos», i reconeix que són els que, indiscutiblement, apareixen més sovint a les franqueses. En menys casos, consten la redempció personal, més aviat se sol establir el preu que hauran de pagar aquells que vulguin abandonar la vila. Pel que fa a l'àrsia, només és enfranquida en cinc de les cartes publicades per Font i Rius i en les mateixes ocasions apareix la firma d'espoli o l'obligació de dot. En general, les exempcions dels mals usos són totals o amb determinades condicions ben regulades i especificades. Amb tot, les cartes solen assenyalar que els habitants de les viles que els reben seran homes francs i lliures des del moment de la concessió.

Així doncs, la majoria de franqueses concedides a diferents viles catalanes alliberen llurs habitants de cugúcia, d'intestia i d'eixorquia. Recordem en aquest punt que l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona no va aplicar mai la cugúcia i que els cobraments per intesties i eixorquies són molt més inferiors que els dels altres dos mals usos aplicats per la institució, quan la conjuntura demogràfica, amb pestes, seques i fams, podia indicar exactament el contrari, és a dir, que fossin els més exigits i cobrats. Aquesta constatació, si més no, ens ha de resultar curiosa, tot i que no podem oblidar que l'únic estudi sistemàtic dels mals usos exigits a la pràctica és sobre una senyoria rural amb població pagesa que vivia en masos i que aquestes cartes afectaven població urbana que vivia en viles i ciutats. Ara bé, també hem de tenir ben present que precisament la cugúcia, la intestia i l'eixorquia apareixen consignades en els Usatges de Barcelona, en què s'assegura que tots els vassalls i, per tant, també els membres de la noblesa, els habitants de les viles i ciutats i els remences, en les mateixes determinades circumstàncies, els havien de pagar.

La conclusió que podem extreure és que les franqueses i privilegis, precisament, eximien aquells mals usos que, o bé no s'aplicaven mai sobre els remences catalans o bé s'aplicaven menys que la resta. Si això fos així, potser, amb la prudència més ferma, hauríem de deixar de considerar-les com una gran concessió pel que fa a la llibertat jurídica dels que les rebien, com una generosa concessió dels senyors als habitants de les viles o ciutats a les quals les atorgaven perquè els estaven perdontant uns pagaments que, o no es produïen mai, o es produïen molt de tant en tant. De manera que els senyors, de fet, només renunciaven a uns quants pocs ingressos extraordinaris i, per contra, guanyaven fama de magnànims i generosos que, posats a atraure pobladors, com sovint fan constar, no els faria cap mena de nosa, ans al contrari. Tot i que tampoc no podem oblidar que els mals usos representen només

una part d'allò que les cartes ofereixen als pobladors i que moltes d'elles aclareixen que els habitants seran considerats lliures.

Els mals usos poden ser vistos des de diferents angles. Una de les seves finalitats, al meu entendre, era permetre que els propietaris directes poguessin controlar millor les seves possessions i, a més, en poguessin treure un ingrés extraordinari, que sempre anava bé. Si ho mirem així, els mals usos que les ciutats no exigeixen són aquells que menys afecten el control indirecte tant de la terra com dels seus propietaris. A una vila o ciutat, no seria lògic exigir el pagament d'una àrsia (sembla molt difícil no impedir que es cremin les terres del mas si no s'hi viu perquè no se n'és el seu actual titular) i, si no s'és el titular de les terres, tampoc sembla possible exigir un pagament per firma d'espoli forçada, per exemple. Potser fins i tot es podria arribar a pensar que a les viles i ciutats medievals catalanes s'eximien els mals usos perquè no tindrien cap més utilitat que la d'oferir guanys econòmics i diferenciar jurídicament els seus habitants i, amb l'exempció, l'atorgant del privilegi o carta podia preferir perdre una mica per guanyar molt. Perquè: quin domini útil de quines terres cal controlar amb els mals usos eximits?

Tanmateix, jo crec que no només hem de mirar els mals usos com un instrument d'extracció econòmica i de control de la terra i dels censos que aquesta produeix o com un instrument per controlar el medi de producció, així com la força productiva, sinó que tenen també una important càrrega simbòlica que no es pot obviar ni menystenir. Com diu Flocel Sabaté, «els mals usos, plenament imposats en el segle XIII, defineixen un domini més social que no pas econòmic» (Sabaté, 2000a, p. 305) o, com deia Freedman, «a la baixa edat mitjana, els mals usos arribaren a tenir la força suficient per implicar un estatus servil tant als ulls del pagès com del senyor». Així les coses, el sol fet de poder estar exempt de tots o d'alguns dels mals usos demostra la llibertat personal i, per tant, la no-pertinença a la servitud, a ulls de tota la comunitat. I això sí que devia ser important per a aquests habitants de viles o ciutats privilegiades, tot i que, com hem vist, tampoc no sembla que a aquests habitants els interessés gaire quin era l'estatus jurídic dels seus veïns.

BIBLIOGRAFIA

- CONSTANS, Lluís G. (1987). *Diplomatari de Banyoles*. Vol. II. Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles.
- (1989). *Diplomatari de Banyoles*. Vol. III. Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles.
- FARÍAS I ZURITA, Víctor (2003). «Les franqueses d'una vila monàstica. El cas de Banyoles». A: BANAL, Jordi [et al.] [cur.]. *La Carta Municipal de Banyoles, 1303. Edició commemorativa del 700 aniversari*. Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, p. 7-9.

- FELIU I MONTFORT, Gaspar (2001). «Els antecedents de la remença i els mals usos». *Quaderns de la Selva. Estudis en honor de Pons Guri*, núm. 13.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa (1970-1971). «El patrimoni reial i la recuperació dels senyorijs jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7.
- FONT I RIUS, Josep Maria [ed.] (1969). *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. Vol. I. Madrid, Barcelona: CSIC.
- [ed.] (1983). *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. Vol. II. Madrid, Barcelona: CSIC.
- FREEDMAN, Paul H. (1993). *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*. Vic: Eumo.
- GOLOBARDES, Miquel (1973). *Els remences dins el quadre de la pagesia catalana fins al segle XV*. Peralada: Biblioteca Palau de Peralada.
- HINOJOSA, Eduardo de (1905). *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la edad media*. Madrid: Librería General de Victoriano Suárez.
- HURTADO, Víctor (2007). *Els Mitjavia: Una família de mercaders a la Barcelona del segle XIV*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- LLUCH, Rosa (1999). «Remença i mals usos: el cas de Camós (1331-1399)». A: CONGOST, Rosa; TO, Lluís. *Homes, masos, història: La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 151-184.
- (2005). *Els remences: La senyoria de l'Almoïna de Girona als segles XIV i XV*. Girona: Associació d'Història Rural de la Universitat de Girona. (Biblioteca d'Història Rural. Estudis; 8)
- MALLORQUÍ, Elvis (2007). *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII i XIV*. Tesi doctoral. Girona: Universitat de Girona.
- MOUSNIER, Mireille (2000). «Ville et servage en Languedoc Toulousain: l'air de la ville rend-il libre?». *Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Age*, t. 112, p. 919-939.
- PISKORSKI, Wladimiro (1929). *El problema de la significación y del origen de los seis «malos usos» en Cataluña*. Barcelona: Librería Bastinos de José Bosch.
- PUIGVERT, Xavier (2008). «Apèndix». A: GUTIÉRREZ, Jesús [coord.]. *Història de la Garrotxa*. Girona: Diputació de Girona.
- (En premsa). «Un cas d'exigència de cugúcia al vescomtat de Bas (s. XIV)». *Miscel·lània d'Estudis Josep M. Marquès*. Girona: Patronat Francesc Eiximenis de la Diputació de Girona.
- SABATÉ, Flocel (2000a). «Banyoles a la baixa edat mitjana». A: TREMOLEDA, Joaquim [coord.]. *Història del Pla de l'Estany*. Girona: Diputació de Girona.

- SABATÉ, Flocel (2000*b*). «Territori i jurisdicció al Pla de l'Estany». A: TREMOLEDA, Joaquim [coord.]. *Història del Pla de l'Estany*. Girona: Diputació de Girona.
- SERRA VILARÓ, Joan (1947). *Baronies de Pinós i Mataplana: Investigació als seus arxius*. Vol II. Barcelona: Balmes.
- SOLDEVILA, Xavier (1999). «Masades i servituds a Torroella de Montgrí i la seva comarca (1290-1340)». A: CONGOST, Rosa; TO, Lluís. *Homes, masos, història: La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 92-123.
- SOLÉ, Josep; PELÁEZ, Manuel J. (1984). «Aspectos institucionales jurídico-públicos y de derecho feudal en la carta de franquicia de Bañolas de 1263». *IV Assemblea d'Estudis del Comtat de Besalú*, vol. I, p. 319-333.
- SOLER I JIMÉNEZ, Joan (2008). *La formació de la pobla de Santa Pau a redós del castell dels barons (1248-1331)*. Barcelona: Fundació Noguera.
- TO FIGUERAS, Lluís (2000*a*). «Els remences i el desenvolupament de les viles catalanes a l'entorn de 1200». A: ASSIER-ANDRIEU, L.; SALA, R. [ed.]. *La ciutat i els poders / La ville et les pouvoirs: Actes du colloque du Huitième centenaire de la Charte de Perpignan, 23-25 octobre 1997*. Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan.
- (2000*b*). «Servitude et mobilité paysanne: Les origines de la “remença” catalane (XIIe-XIIIe siècle)». *Mélanges de l'École Française de Rome*, t. 112, p. 827-865.
- TURULL I RUBINAT, Max; BUENO I SALINAS, Marta (2003). «El contingut jurídic i institucional del laude arbitral de 1303». A: BANAL, Jordi [et al.]. *La Carta Municipal de Banyoles, 1303: Edició commemorativa del 700 aniversari*. Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, p. 11-15.
- VICENS VIVES, Jaume (1978). *Historia de los remensas (en el siglo XV)*. Barcelona: Vicens-Vives.
- VINYOLES, Teresa (1983). *La vida quotidiana a Barcelona vers 1400*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- (1996). «La vita quotidiana della gente di mare (esempi barcellonaesi dei secoli XIV e XV)». *Medioevo Saggi e Rassegne*, núm. 21, p. 9-35.